

ISSN 2524-2369 (Print)
ISSN 2524-2377 (Online)

МОВАЗНАЎСТВА LINGUISTICS

УДК 811.162.1'282(438)(043.3)
<https://doi.org/10.29235/2524-2369-2024-69-3-213-220>

Паступіў у рэдакцыю 08.04.2024
Received 08.04.2024

Н. А. Снігірова

*Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі,
Мінск, Беларусь*

ДА ПЫТАННЯ АБ ПАРАДЫГМАЛЬНАЙ УЗАЕМААБУМОЎЛЕНАСЦІ КАНТАКТНАЙ І АРЕАЛЬНАЙ ЛІНГВІСТЫКІ

Анотацыя. Представлены теоретические основания парадигмальной взаимообусловленности контактной и ареальной лингвистики. Опыт научного осмысления пространственного подхода к изучению различных аспектов контактирования языков позволяет выявить тенденцию к универсализации понятийного аппарата контактной лингвистики, а также корреляцию последнего с ареальной интерпретацией диалектного ландшафта. Подчеркивается, что в иерархии дисциплин, которые анализируют процессы и результаты языкового взаимодействия, контактная лингвистика занимает более высокую позицию. В связи с этим обосновывается целесообразность интеграции отдельных терминов этой предметной области в категориальную плоскость ареальной лингвистики: мультифункциональность базовой единицы контактной лингвистики – контактемы – дает возможность, во-первых, квалифицировать более объективно и точно сложнотипичные ареальные явления (например, когда стимул для возникновения инновации, исходящий от языка-источника, не равнозначен результату в языке-адресате), во-вторых, не сужать проблему языковых контактов до вопроса заимствований и билингвизма. Особое внимание уделяется особенностям терминосистемы описываемых научных направлений. Рассматривается ряд вопросов, касающихся определения лингвистической сущности ключевых понятий «контактная зона», «заимствование», «инфильтрация» и др. Устанавливается, что термин «контактная зона» имеет концептуальное значение не только для ареалогических исследований, в более широком контексте он включается в систему понятий контактологии.

Ключевые слова: контактная лингвистика, ареальная лингвистика, контактная зона, языковые контакты, контактема, заимствование, проникновение, пограничье

Для цитирования: Снігірова, Н. А. Да пытання аб парадыгмальнай узаемаабумоўленасці кантактнай і арэальнай лінгвістыкі / Н. А. Снігірова // Вест. Нац. акад. навук Беларусі. Сер. гуманітар. навук. – 2024. – Т. 69, № 3. – С. 213–220. <https://doi.org/10.29235/2524-2369-2024-69-3-213-220>

Natalia A. Snigiriova

*Center for the Belarusian Culture, Language and Literature researches of the National Academy of Sciences of Belarus,
Minsk, Belarus*

ON THE ISSUE OF PARADIGMATIC INTERDEPENDENCE OF CONTACT AND AREAL LINGUISTICS

Abstract. The article presents the theoretical foundations of the paradigmatic interdependence of contact and areal linguistics. The experience of scientific understanding of the spatial approach to the study of various aspects of language contact allows us to identify a tendency towards universalization of the conceptual apparatus of contact linguistics, as well as the correlation of the latter with the areal interpretation of the dialect landscape. It is emphasized that in the hierarchy of disciplines involved in the analysis of the processes and results of linguistic interaction, contact linguistics occupies a higher position. In this regard, the feasibility of integrating individual terms of this subject area into the categorical plane of areal linguistics is substantiated: the multifunctionality of the basic unit of contact linguistics – contacteme – makes it possible, firstly, to more objectively and accurately qualify complex areal phenomena (for example, when the stimulus for the emergence of innovation emanating from the source language is not equivalent to the result in the destination language), secondly, do not narrow the problem of language contacts to the issue of borrowings and bilingualism. Special attention is paid to the peculiarities of the terminological system of the described scientific fields. A number of issues are considered regarding the

definition of the linguistic essence of the key concepts “contact zone”, “borrowing”, “infiltration”, etc. It is established that the term “contact zone” has conceptual significance not only for arealological studies, in a broader context it is included in the system concepts of contactology.

Keywords: contact linguistics, areal linguistics, contact zone, language contacts, contacteme, borrowing, infiltration, borderland

For citation: Snigiriova N. A. On the issue of paradigmatic interdependence of contact and areal linguistics. *Vestsi Natsyyanal'nai akademii navuk Belarusi. Seryia humanitarnykh navuk = Proceedings of the National Academy of Sciences of Belarus. Humanitarian Series*, 2024, vol. 69, no. 3, pp. 213–220 (in Russian). <https://doi.org/10.29235/2524-2369-2024-69-3-213-220>

Уводзіны. У сувязі з ажыўленнем увагі да ўсіх форм існавання мовы і разнастайных моўных пераўтварэнняў, выкліканых актыўным міжэтнічным узаемадзеяннем, даследаванне працэсаў і вынікаў моўнага кантактавання з'яўляецца важным як для лінгвістаў, так і для ўсіх, хто ставіць перад сабой задачу асэнсавання праблематыку камунікацыі наогул. Кантактная лінгвістыка – адносна малады напрамак сучаснай мовазнаўчай навукі – дынамічна развіваецца менавіта ў апошні час.

Нягледзячы на тое, што кантактная лінгвістыка сфарміравалася як асобная галіна мовазнаўства напрыканцы ХХ ст., да сённяшняга дня назіраецца варыятыўнасць і няпэўнасць як у тэрміналагічных вызначэннях дысцыпліны, так і ўнутры яе паняццёвага апарату. Можна канстатаваць, што функцыянаванне абазначэнняў “лінгвістыка моўных кантактаў” і “лінгвістычная кантакталогія” выяўляе іх атаясамліванне большасцю вучоных з найменнем “кантактная лінгвістыка”, а спробы дыферэнцыяцыі ўказаных тэрмінаў адзначаюцца спарадычна. Разам з тым у беларускім мовазнаўстве «спалучэнне “кантактная лінгвістыка” мае абмежаванае ўжыванне, хаця працы, прысвечаныя вывучэнню моўных кантактаў, вядуцца даўно і маюць ужо значныя здабыткі» [1, с. 167]. Мяркуемыя прычыны нешырокага распаўсюджвання тэрміна заключаюцца ў тым, што кантактная лінгвістыка як міждысцыплінарная галіна ведаў непасрэдна суадносіцца з сацыялінгвістыкай, кагнітыўстыкай, параўнальна-гістарычным і арэальна-тыпалагічным мовазнаўствам – добра распрацаванымі сумежнымі даследчыцкімі парадыгмамі, у складзе якіх моўныя кантакты таксама займаюць галоўнае месца.

Пытанні моўных кантактаў і ўзаемадзеяння моў даўно цікавілі айчынных і замежных спецыялістаў у функцыянальным, генетычным, сінхронным і арэальным плане. Устаноўлена, што “элементы арэальнага падыходу імпліцытна прысутнічалі ў метадыцы рэканструкцыі ўжо на самых ранніх этапах славянскай кампаратывістыкі” [2, с. 40]. Аднак у ХХ ст. тыпалагічнае даследаванне моў часта вялося ізалявана ад арэальнай лінгвістыкі, а недаацэнка ролі арэалогіі прыводзіла да суб'ектывізму і недакладнасці ў рэканструкцыі [3, с. 13]. Між тым “прасторавая характарыстыка, паводле апошніх даных, мае выключнае значэнне для разумення моўных фактаў, паколькі аб'ядноўвае ў сабе ўсе іншыя істотныя характарыстыкі слова, у тым ліку і часавую (у анталогічным плане часавая тэрміналогія ўзнікае на базе прасторавай)” [4, с. 202]. У адпаведнасці з высновамі В. У. Мартынава, прасторавае размеркаванне моўных феноменаў дэягнастуе іх генезіс [5, с. 4].

З прычыны таго, што “профіль кантактнай лінгвістыкі яшчэ канчаткова не вызначыўся” [1, с. 167], актуальныя падыходы да асэнсавання і вырашэння праблем моўнага кантактавання мэтазгодна параўнаць у кантэксце парадыгмальнага ўзаемадзейнення кантактнай і арэальнай лінгвістыкі, што ў сваю чаргу дазволіць засяродзіць увагу на адметнасцях тэрмінасістэмы і канцэптуалізацыі складнікаў апісваемых навуковых сфер.

Асноўная частка. Як вядома, тэрмін “кантактная лінгвістыка” быў зацверджаны падчас I Сусветнага кангрэса па пытаннях моўных кантактаў і канфліктаў (Брусель, 1979) для абазначэння раздзела лінгвістыкі, які займаецца моўнымі кантактамі, што ўзнікаюць у сумежнай зоне паміж адстратнымі мовамі, у выніку міграцыі насельніцтва, заваяванняў і іншых з'яў [6, с. 185]. У адрозненне ад кантактнай лінгвістыкі кантакталогія (contactology), вывучаючы кантакты моў і культур, надае большае значэнне нацыянальна-культурнаму кампаненту моўных сродкаў [6, с. 186]. Заўважым, што праз адсылкі да названых раздзелаў мовазнаўства тлумачыцца, паводле “Слоўніка тэрмінаў міжкультурнай камунікацыі”, яшчэ адна тэрміналагічная адзінка – лінгвакантакталогія [6, с. 227].

Аналіз патэнцыяльных аналагаў найменняў кантактнай лінгвістыкі і ўласна яе феномена ў агульнатэарэтычным плане сведчыць, што сітуацыі моўнага кантакту разглядаюцца даследчыкамі праз прызму шэрагу сацыяльна-гуманітарных навук: філалогіі, этнаграфіі, антрапалогіі, сацыялогіі, псіхалогіі, геаграфіі, паліталогіі і інш. Зыходзячы з універсальнага характару метадалогіі згаданых дысцыплін, паўстае пытанне аб статусе кантактнай лінгвістыкі: ці з'яўляецца яна самастойным кірункам у іерархіі шматлікіх вектараў развіцця мовазнаўства? Згодна з меркаваннем Г. А. Цыхуна, кантактная лінгвістыка адносна кампаратыўнай, тыпалагічнай, арэальнай, кагнітыўнай і іншых галін лінгвістыкі займае больш высокае месца, паколькі кожная з іх асвятляе праблему моўных кантактаў [1, с. 167]; кантакталогія ж “вывучае вынікі ўзаемадзеяння розных структур, у тым ліку і арэальных утварэнняў, што ў сваю чаргу адносяцца да арэалогіі – навукі аб арэалах (пашырэнні ў прасторы) розных з'яў і іх узаемадзеяння” [7, с. 175]. Звужаючы кантакталогію да ўласна лінгвістычнай кантакталогіі, Ё. Айдуковіч трактуе апошнюю як “раздзел мовазнаўства, які даследуе механізмы моўнага кантакту дзвюх або некалькіх моў пры пэўных сацыяльна-гістарычных умовах і выпрацоўвае мадэлі функцыянавання гэтых механізмаў” [8, с. 445]. У рамках канцэпцыі лінгвістычнай кантакталогіі Ё. Айдуковіч прапаноўвае ўвесці ў навуковы ўжытак назву базавай адзінкі кантактнай лінгвістыкі – кантактэму – элемент мовы-крыніцы ў мове-адрасце [9, с. 1–2]. У залежнасці ад моўнага ўзроўню сербскі вучоны таксама вылучае кантактафанемы, кантактаграмемы, словаўтваральныя і лексічныя кантактэмы і г. д. і ацэньвае іх з пазіцыі адаптацыі ў мове-рэцыпіенце. Відавочна, што семантыка-прагматычны патэнцыял паняцця “кантактэма” дазваляе вырашаць праблемы моўных кантактаў якасна іншым чынам, не абмяжоўваючыся аспектамі білінгвізму і лексічных запазычанняў. Шырокае і працяглае арэальнае ўзаемадзеянне прыводзіць да развіцця падобных рыс глыбокага структурнага характару [10, с. 26–27].

Паняцце арэальная лінгвістыка ў “Лінгвістычным энцыклапедычным слоўніку” вызначаецца як “раздзел мовазнаўства, які даследуе пры дапамозе метадаў лінгвістычнай геаграфіі распаўсюджванне моўных з'яў у прасторавай працягласці і міжмоўным (міждыялектным) узаемадзеянні” [11, с. 43]. Сапраўды, арэальная лінгвістыка цесна звязана з лінгвістычнай геаграфіяй і дыялекталогіяй, і часам такое словазлучэнне выкарыстоўваецца як іх аналаг, што прыводзіць да некарэктнага разумення прадметаў даследавання і змяшэння метадаў. На наш погляд, варта размяжоўваць дадзеныя тэрміны. Асноўная задача арэальнай лінгвістыкі – характарыстыка тэрытарыяльнага размеркавання моўных асаблівасцей і інтэрпрэтацыя ізаглас [11, с. 43]. Найважнейшае паняцце гэтай даследчыцкай парадэгмы – *моўны арэал*, пад якім разумеецца “акрэсленая прастора распаўсюджвання пэўных моўных утварэнняў” [12, с. 19], межы, дакладныя контуры пашырэння той ці іншай з'явы. Лінія на лінгвагеаграфічнай карце як вынік праецыравання на яе меж (крайніх пунктаў) тэрыторыі распаўсюджвання асобнай моўнай з'явы называецца ізагласай [13, с. 206]. Арэал і ізагласа могуць быць супастаўлены знешнім формам праяўлення ўнутраных заканамернасцей структуры і развіцця мовы [14, с. 22]. У пэўным сэнсе сінанімічным да тэрміна “ізагласа” з'яўляецца яшчэ адно паняцце арэальнай лінгвістыкі – “моўная сувязь”, якое побач з галоўнымі для канструавання парадэгмы паняццямі “цэнтр” і “перыферыя” дае ўяўленне аб найпрасцейшай універсальнай канструкцыі пэўнай моўнай прасторы, уласцівай для арэальнага ўтварэння. У сучаснай славістыцы прыняты арэальны падыход да лінгвістычнага падзелу тэрыторыі Слав'і, згодна з якім уся славянская моўная прастора трактуецца як супрацьпастаўленне цэнтра і перыферыі, прычым, як адзначана раней, зыходным канцэптам выступае не мова, а моўны арэал або зоны.

Адметнай рысай лінгвістычнай геаграфіі з'яўляецца ў першую чаргу прымяненне метадыкі лінгвістычнага картаграфавання дыялектаў. Лінгвістычная геаграфія аперыруе картаграфічнымі метадамі для падрабязнай візуалізацыі адрозненняў і падабенстваў паміж моўнымі варыяцыямі ў рэгіёнах. Вызначальным прынцыпам пры арэальным апісанні фактаў тых моў, якія ўзаемадзейнічаюць, з'яўляецца іх франтальны ахоп, які не прадугледжвае аднаўлення дэталёвай лінгвагеаграфічнай карціны даследуемых з'яў [11, с. 43]. Пры гэтым мае значэнне суаднясенне арэальных масіваў, акрэсленых па крайніх пунктах, у якіх прысутнічае пэўная з'ява, а не выяўленне ўсіх месцаў, дзе яна зафіксавана (чым цікавіцца лінгвагеаграфія). У дачыненні да аб'ектаў вы-

вучэння арэальнага лінгвістыка мае магчымасць іх адлюстравання на картах-схемах (спрошчаных, часта безмаштабных картах для ілюстрацыі арэальнага малюнка). Арэалагічныя даследаванні прысвечаны высвятленню шляхоў фарміравання моўных арэалаў і асаблівасцей іх узаемных адносін, у адпаведнасці з чым “арэальнага лінгвістыка займаецца *інтэрпрэтацыяй* моўных фактаў, здабытых дыялекталогіяй і лінгвагеаграфіяй, і ў параўнанні з імі вырашае не апісальныя (фактаграфічныя), а тэрэтычныя задачы” [12, с. 19].

У сувязі з вышэйадзначаным трэба падкрэсліць розніцу ў дыялектным члянэнні мовы, якое паказвае яе генетычную дыферэнцыяцыю, і арэальнай структуры, што “адлюстроўвае пераважна інтэграцыйныя працэсы, якія праходзяць у гэтай моўнай супольнасці” [2, с. 40]. Калі “генетычная блізкасць – гэта спадчына далёкага мінулага роднасных моў, якая паступова страчваецца, то арэальныя збліжэнні маглі адбывацца ў самы апошні час. У выпадку канвергентнага развіцця пэўных моў рысы арэальнай блізкасці могуць узмацняцца”, – адзначае Н. Б. Мячкоўская [10, с. 28]. Пры этымалагізацыі міжмоўных сыходжанняў арэальны крытэрыі з’яўляюцца адным з вядучых і істотных, паколькі дазваляе заўважыць дыягнастуючыя асаблівасці, якія могуць не адпавядаць традыцыйнай генеалагічнай класіфікацыі. Грунтуючыся на ўяўленні пра норму арэала, можна абмежаваць да мінімуму колькасць магчымых рашэнняў, якія прапануе генетычны падыход, ці дапускаць цалкам іншае рашэнне [15, с. 4].

Пры генетычнай і арэальнай інтэрпрэтацыі міжмоўных кантактаў таксама важна размяжоўваць дзве формы лексічнага ўплыву: *запазычанне* і *пранікненне* (*інфільтрацыя*). Размежаванне гэтых паняццяў дае магчымасць браць семантычны крытэрыі у якасці аднаго з асноўных пры вызначэнні характару лексічнага ўзаемадзеяння паміж кантактуючымі мовамі [16, с. 33].

Тэрмін “запазычанне”, які ўкаранёны ў традыцыйным мовазнаўстве, належыць да сістэмы паняццяў генетычнай лінгвістыкі і абазначае элемент чужой мовы (слова, марфема, іншыя канструкцыі), перанесены з адной мовы ў другую ў выніку моўных кантактаў [11, с. 158] (лексічнага ўплыву іншай мовы або звароту да яе лексічных фондаў для выражэння новых паняццяў ці далейшай дыферэнцыяцыі наяўных, якія выкарыстоўваюцца для абазначэння невядомых раней рэалій), а таксама сам працэс пераходу элементаў адной мовы ў іншую. Запазычванне слоў звязана з узаемадзеяннем народаў, іх культурнымі, сацыяльна-эканамічнымі, гаспадарчымі і іншымі сувязямі і дэтэрмінавана гістарычна як знешнімі, экстралінгвістычнымі фактарамі, так і патрэбай развіцця самой мовы. Магчыма, зыходзячы з практычных мэт, большасць мовазнаўцаў аддаюць перавагу тэрміну “запазычанне”, але ўсведамленне неадназначнасці такога выбару выклікае спробы актуалізацыі семантыка-прагматычнага патэнцыялу паняцця моўных кантактаў у тэрміналагічных спалучэннях “некантактныя” і “кантактныя” запазычванні. Дадзены прынцып рэалізаваны, да прыкладу, пры ўкладанні “Новага этымалагічнага слоўніка славенскай мовы” [17, с. 14]. Не адмаўляючы важнасці прасторавых крытэрыяў, неабходна падкрэсліць, што асноўная прычына запазычвання – культурны ўплыў, тэрытарыяльная сумежнасць не з’яўляецца абавязковай умовай [16, с. 31].

Пранікненне ж пэўных адзінак або элементаў кантактуючых паміж сабою моў на суседнюю моўную тэрыторыю адбываецца ў выніку абавязковай тэрытарыяльнай сумежнасці і двухмоўя ў прыгранічным раёне [16, с. 31]. Заслуга ўвядзення ў шырокі мовазнаўчы ўжытак, у тым ліку ў кантактную лінгвістыку, паралельнага ўжывання тэрмінаў “пранікненне” і “інфільтрацыя” ў проціпастаўленні тэрміну “запазычанне” належыць В. У. Мартынаву, які сцвярджаў, што “запазычванні выклікаюцца сацыяльным і культурным уплывам, пранікненні – кантактамі, якія вызначаюцца геаграфічнай сумежнасцю” [18, с. 9]. Паводле працытаванага тэзіса, пранікненне магчыма толькі пры ўмове тэрытарыяльнага кантакту паміж арэальнымі масівамі, у той час як для запазычвання такі кантакт не абавязковы. Пранікненне матывавана больш складанымі акалічнасцямі, мае ўнутраныя, структурныя прычыны экспансіі. Гэта значыць, што паняццем “запазычанне” немагчыма ахапіць тыя выпадкі ўзаемадзеяння моў, што з’яўляюцца прадметам арэальных даследаванняў.

Тэрмін “пранікненне”, які “несумненна належыць кантактнай лінгвістыцы” [1, с. 170], падаецца больш прыдатным для адлюстравання сутнасці арэальных сыходжанняў, аднак і ён не можа быць універсальным, паколькі не ўлічвае ўсе нюансы кантактавання суседніх моў, у пры-

ватнасці, калі «з’ява-стымул зусім “не пранікае” праз кантактную зону, а толькі ўздзейнічае пэўным чынам, стымулюе зараджэнне інавацыі, якая распаўсюджваецца на суседняй моўнай тэрыторыі» [19, с. 76]. Акрамя таго, падчас кантактавання моў можа адбывацца ўзаемапранікненне моўных элементаў – інтэрферэнцыя [11, с. 197]. У кантактных зонах славянскага моўнага кантынума адзначаюцца з’явы інтэрферэнцыі і інфільтрацыі, нераўназначныя непасрэдным або ўскосным запазычанням. Як падкрэслівае Г. А. Цыхун, кантакт паміж моўнымі сістэмамі можа быць толькі штуршком да змен, вынікам якіх бывае з’ява, зусім не падобная да той, што стымулявала яе з’яўленне [4, с. 202–203]. Таму праблемы моўных кантактаў знаходзяцца ў фокусе асаблівай увагі арэальнай лінгвістыкі.

Выраз “кантактная зона” мае канцэптualaнае значэнне не толькі для арэалагічных даследаванняў, у больш шырокім кантэксце тэрмін “уклучаецца ў сістэму паняццяў кантакталогіі” [7, с. 175]. Прынцыпова важна, што ў рамках арэальнай лінгвістыкі зона кантактага ўзаемадзеяння двух арэальных масіваў, у выніку якога на частцы тэрыторыі пашырэння кожнай з моў, прылеглай да суседняй моўнай тэрыторыі, назіраецца дыфузія пэўнай колькасці з’яў ці стымуляваных імі інавацый, не атаясамліваецца з пераходнымі і(ці) змешанымі гаворкамі [20, с. 5]. Названыя тэрміны ўласцівы для генетычнай класіфікацыі моўнага сумежжа. Арэальны падыход канцэнтруецца на асвятленні ўзаемных пранікненняў асобных з’яў адной мовы ці групы моў на суседнія тэрыторыі. Паласа гаворак, дзе фіксуецца дыфузія, выкліканая такім узаемапранікненнем, складае кантактную зону. Натуральна, што выразнасць дыфузіі па меры аддалення ад кантактнай мяжы будзе змяншацца. Разважаючы над “распльвістым” абліччам кантактнай зоны, Г. А. Цыхун прыходзіць да наступных высноў: “Чым бліжэй па паходжанні кантактуючыя мовы, тым больш інтэнсіўны характар узаемнай дыфузіі і тым больш шырокую тэрыторыю ахоплівае кантактная зона” і “чым даўжэй узаемадзеінічаюць розныя мовы, тым шырэйшая паласа кантактнай зоны, якую ўтварае сукупная тэрыторыя распаўсюджвання большай колькасці з’яў па абодва бакі кантактнай мяжы” [7, с. 176].

Вылучаныя заканамернасці датычаць генетычнай блізкасці моў і працягласці часу іх узаемадзеяння. Беручы пад увагу гэтыя фактары, можна вырашаць пытанне прасторавых параметраў кантактнай зоны. Калі на сумежжы ў кантакт уступаюць гаворкі няроднасных моў, то памеры кантактнай зоны будуць адносна абмежаванымі. У выпадку, калі суседзяць блізкароднасныя мовы, разуменне якіх звычайна не патрабуе перакладу, кантактная зона можа мець значны аб’ём, а таксама набываць асіметрычную форму размеркавання паабапал сумежжа. Нераўнамернасць долей кантактнай зоны тлумачыцца часцей за ўсё “рознай прэстыжнасцю кантактуючых моў” [1, с. 169]. Характэрным прыкладам такой асіметрычнасці з’яўляецца беларуска-расійская кантактная зона, дзе “двухмоўнасць пераважае амаль на ўсёй тэрыторыі Беларусі, а разуменне (без перакладу) беларускай мовы ў расійскай частцы кантактуючых моў абмежавана” [1, с. 169]. Акрамя таго, межы кантактных зон могуць змяняцца пад уплывам гістарычных падзей і грамадскіх пераўтварэнняў. На дыялекталагічных картах адлюстраваны з’явы, якія дазваляюць прасачыць межы кантактнай зоны ў дыяхранічнай перспектыве. Вядома, што ў мінулым беларуска-балтыйская кантактная зона займала вялікую частку Паўночна-Заходняй Беларусі, большую частку тэрыторыі цяперашняй Літвы і Латгалію, аднак сёння названая кантактная зона не выяўляе былога маштабу.

Такім чынам, кантактная зона як прасторавая структура абавязкова фарміруецца пры моўным кантакце і мае прынцыповае значэнне для моўнага ландшафту пэўнай тэрыторыі пражывання двухмоўнага насельніцтва. Паколькі двухмоўе не існуе ў маўленні жыхароў у чыстым выглядзе, у кантактнай зоне акумулююцца спрыяльныя ўмовы для нараджэння інавацый: неаднолькавы ўзровень валодання кантактнымі мовамі абумоўлівае ўзнікненне фармальных аналогій, падобных, але не ідэнтычных моўным адзінкам кантактных моў. Іх нараджэнне, на думку З. Шцібера, выклікаецца няпоўным усведамленнем білінгвамі розніцы паміж двума сістэмамі [21, с. 39]. Разам з тым адметныя сістэмныя адрозненні паміж усходне- і заходнеславянскім моўным масівам захоўваюць прыярытэтную важнасць для білінгваў, бо «некаторыя вельмі яркія асаблівасці адной з кантактуючых моў свабодна праходзяць праз фільтр двухмоўнай кантактнай зоны, утвараючы інавацыйныя “ўрэзкі” на суседняй моўнай тэрыторыі, іншыя ж надзейна за-

трымліваюцца гэтым фільтрам. Зразумела, што пры гэтым і сама з’ява, якая сталася прычынай інавацыі ці, дакладней, стымулам для яе, церпіць значныя змены, у выніку якіх інавацыя ў адной мове і яе “стымулятар” на суседняй моўнай тэрыторыі могуць не ідэнтыфікавацца» [22, с. 44]. Менавіта таму механізмы генерыравання інавацый у межах кантактнай зоны характарызуюцца беспрэцэдэнтнай з’явістасцю.

Заклучэнне. На кожным новым этапе развіцця лінгвістычнай навукі напрамкі даследавання моўных кантактаў вызначаюцца патрэбамі часу і профілем дысцыплін, у рамках якіх асэнсоўваюцца працэсы ўзаемадзеяння моў і этнасаў. Прадстаўленыя ў артыкуле актуальныя навуковыя погляды на розныя аспекты моўнага кантактавання засведчылі імкненне да ўніверсальнасці паняццёвага апарату кантактнай лінгвістыкі і выявілі яго карэляцыю з канцэпцыяй арэальнага мовазнаўства. Заканмерна, што кантактнае суіснаванне моўных сістэм, пры якім назіраюцца тыпалагічныя сувязі паміж імі, можа быць аб’ектам апісання як арэальнай тыпалогіі, так і агульнай тэорыі кантактаў. Альтэрнатыўнай назвай гэтага тэрміналагічнага вызначэння з’яўляецца кантакталогія. З улікам таго, што кантактная лінгвістыка факсіруе ўвагу на канкрэтныя вынікі моўнага ўзаемадзеяння пры кантактах, варта адзначаць больш шырокі профіль кантакталогіі ад спецыяльных задач кантактнай лінгвістыкі. Уніфікацыя тэрміналогіі ўяўляецца ў дадзеным выпадку немэтазгоднай. Падобным чынам суадносяцца арэалогія і арэальная лінгвістыка, што ў сваю чаргу не павінна атаясамлівацца з лінгвістычнай геаграфіяй.

Разам з тым відавочна, што мультыфункцыянальнасць тэрміна “кантактэма”, дае магчымасць, па-першае, кваліфікаваць больш дакладна і аб’ектыўна складаныя выпадкі арэальнага ўзаемадзеяння, калі стымул для ўтварэння інавацый, што зыходзіць з мовы-крыніцы, не раўназначны выніку ў мове-адрасце, па-другое, не звужаць праблему моўных кантактаў да пытання запазычанняў і білінгвізму. У адзначаным кантэксце інтэграцыя тэрміналагічнай адзінкі кантактнай лінгвістыкі ў катэгорыяльную плоскасць арэальнай лінгвістыкі прыводзіць да арганічнага сінтэзу двух напрамкаў, што дазваляе ажыццяўляць класіфікацыю міжмоўных сыходжанняў згодна з сучаснымі тэндэнцыямі развіцця тэорыі моўных кантактаў і практыкай ужывання рэлевантных тэрмінаў і паняццяў у навуковых працах. Як уяўляецца, адлюстраваны вектар эвалюцыі прасторавага падыходу да разгляду моўных фактаў указвае на перыяд актыўнага самавызначэння даследчыцкай парадыгмы кантактнай лінгвістыкі.

Тэрытарыяльнае кантактаванне блізкароднасных моў, пры якім інавацыі інтэнсіўна распаўсюджваюцца на суседнюю тэрыторыю, спрыяе таму, што ў сумежных мовах могуць пераважаць інавацыйныя з’явы. Генетычная блізкасць кантактуючых моў і дыялектаў у значнай ступені стымулюе пашырэнне арэальных інавацый, з-за чаго адбываецца яшчэ большае збліжэнне суседніх моў. Асабліва актуальна гэта для ўсебаковага вывучэння моўнага сумежжа Слав’і, якое выяўляе вялікую колькасць канвергентных ізаглас, рознаўзроўневых і рознамаштабных праяў арэальнай супольнасці. Безумоўна, пры ідэнтыфікацыі і інтэрпрэтацыі такіх з’яў славянскага дыялектнага кантынуума неабходна адначасова ўлічваць комплекс крытэрыяў, якія характарызуюць іх фармальную, структурную і тэрытарыяльную блізкасць, што, адпаведна, прадугледжвае выкарыстанне прыёмаў генетычнага, тыпалагічнага і арэальнага аналізу.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Цыхун, Г. А. Некаторыя праблемы кантактнай лінгвістыкі (адносна тэрміна і паняцця «кантактная зона») / Г. А. Цыхун // Прастора мовы. Моўныя сувязі. Гісторыя слоў: выбр. працы / Г. Цыхун; уклад. Я. В. Волкава. – Мінск, 2018. – С. 167–171.
2. Цыхун, Г. А. Арэальная тыпалогія славянскіх моў: прынцыпы і напрамкі даследавання / Г. А. Цыхун // Выбраныя працы: беларусістыка, славістыка, арэальная лінгвістыка / Г. Цыхун; склад., уступ. арт. М. В. Супрунчука; рэд-кал.: С. А. Важнік (наук. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2012. – С. 39–66.
3. Судник, Т. М. К характеристике южной части балтийско-славянского языкового союза (БСЛязС) / Т. М. Судник, В. Н. Топоров, С. М. Шур // Проблемы лингво- и этногеографии и ареальной диалектологии: тез. докл. / Ин-т славяноведения АН СССР; отв. ред. Н. И. Толстой. – М., 1964. – С. 13–19.
4. Цыхун, Г. А. Арэальныя аспекты семантычнай рэканструкцыі / Г. А. Цыхун // *Studia etymologica Brunensia* 1 / ed.: I. Janišková, H. Karliková. – Praha, 2000. – S. 201–207.
5. Мартынов, В. В. Становление праславянского языка по данным славяно-иноязычных контактов / В. В. Мартынов. – Минск: Наука и техника, 1982. – 44 с. – (IX Международный съезд славистов: доклады).

6. Словарь терминов межкультурной коммуникации / И. Н. Жукова [и др.]; под ред. М. Г. Лебедево, З. Г. Прошиной. – М.: Флинта; Наука, 2013. – 632 с.
7. Цыхун, Г. А. Паўночны фрагмент заходнеславянска-ўсходнеславянскай кантактнай зоны / Г. А. Цыхун // Прастора мовы. Моўныя сувязі. Гісторыя слоў: выбр. працы / Г. Цыхун; уклад. Я. В. Волкава. – Мінск, 2018. – С. 175–179.
8. Айдукович, Й. О некоторых понятиях лексической контактологии / Й. Айдукович // Русский язык: исторические судьбы и современность = Russian language: its historical destiny and present state: II Междунар. конгр. исследователей рус. яз., 18–21 марта 2004 г., Москва, МГУ им. М. В. Ломоносова, филол. фак.: труды и материалы / Моск. гос. ун-т; сост.: М. Л. Ремнёва [и др.]. – М., 2004. – С. 445–447.
9. Ајдуковић, Ј. Контактма – основна јединица лингвистичке контактологије / Ј. Ајдуковић // Славистика. – 2003. – Кн. 7. – С. 74–84.
10. Мечковская, Н. Б. Общее языкознание. Структурная и социальная типология языков: учеб. пособие / Н. Б. Мечковская. – Минск: Амалфея, 2000. – 368 с.
11. Языкознание: большой энцикл. слов. / гл. ред. В. Н. Ярцева. – 2-е изд. (репр.). – М.: Большая Рос. Энцикл., 1998. – 683 с.
12. Цыхун, Г. А. Аспекты славянскай арэальнай лінгвістыкі / Г. А. Цыхун // Прастора мовы. Моўныя сувязі. Гісторыя слоў: выбр. працы / Г. Цыхун; уклад. Я. В. Волкава. – Мінск, 2018. – С. 19–35.
13. Стариченок, В. Д. Большой лингвистический словарь / В. Д. Стариченок. – Ростов н/Д: Феникс, 2008. – 811 с.
14. Взаимодействие лингвистических ареалов: теория, методика и источники исследований / М. А. Бородина [и др.]; отв. ред. М. А. Бородина. – Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1980. – 272 с.
15. Міжславянскія ізалексы ў беларускіх этымалагічных слоўніках / М. Абрагімовіч [і інш.]. – Мінск: [б. в.], 1998. – 16 с. – (XII Міжнародны з’езд славістаў: даклады).
16. Мартынов, В. В. Славяно-германское лексическое взаимодействие древнейшей поры: к проблеме прародины славян / В. В. Мартынов. – Минск: Изд-во Акад. наук БССР, 1963. – 250 с.
17. Furlan, M. Novi etimološki slovar slovenskega jezika. Poskusni zvezek / M. Furlan. – Ljubljana: Založba ZRC, 2013. – 221 s. <https://doi.org/10.3986/9789612546656>
18. Мартынов, В. В. Балто-славяно-италийские изоглоссы: лексическая синонимия / В. В. Мартынов. – Минск: Наука и техника, 1978. – 48 с. – (VIII Международный съезд славистов: доклады).
19. Цыхун, Г. А. Паўднёваславянска-ўсходнеславянскія моўныя сувязі / Г. А. Цыхун // Прастора мовы. Моўныя сувязі. Гісторыя слоў: выбр. працы / Г. Цыхун; уклад. Я. В. Волкава. – Мінск, 2018. – С. 74–101.
20. Снігірова, Н. А. Паўночна-ўсходнія арэальныя інавацыі ў польскай мове: дыс. ... канд. філал. навук: 10.02.03 / Н. А. Снігірова. – Мінск, 2009. – 175 л.
21. Stieber, Z. Sposoby powstania słowiańskich gwar przejściowych / Z. Stieber // Świat językowy Słowian / Z. Stieber; red.: A. Obrębska-Jabłońska [et al.]. – Warszawa, 1974. – S. 33–64.
22. Цыхун, Г. А. Інавацыі славянскіх кантактных зон / Г. А. Цыхун // Прастора мовы. Моўныя сувязі. Гісторыя слоў: выбр. працы / Г. Цыхун; уклад. Я. В. Волкава. – Мінск, 2018. – С. 42–46.

References

1. Tsykhun G. A. Some problems of contact linguistics (regarding the term and concept of “contact zone”). *Language space. Linguistic ties. History of words: selected works*. Minsk, 2018, pp. 167–171 (in Belarusian).
2. Tsykhun G. A. Areal typology of Slavic languages: principles and directions of research. *Selected works: Belarusian studies, Slavic studies, areal linguistics*. Minsk, 2012, pp. 39–66 (in Belarusian).
3. Sudnik T. M., Toporov V. N., Shur S. M. To the characteristics of the southern part of the Baltic-Slavic language union (BSLU). *Problemy lingvo- i etnogeografii i areal'noi dialektologii: tezisy dokladov* [Problems of linguistic and ethnogeography and areal dialectology: abstracts of reports]. Moscow, 1964, pp. 13–19 (in Russian).
4. Tsykhun G. A. Areal aspects of semantic reconstruction. *Studia etymologica Brunensia 1*. Praha, 2000, pp. 201–207 (in Belarusian).
5. Martynov V. V. *The formation of the Proto-Slavic language according to the data of Slavic-foreign language contacts*. Minsk, Nauka i tekhnika Publ., 1982. 44 p. (in Russian).
6. Zhukova I. N., Lebed'ko M. G., Proshina Z. G., Yuzefovich N. G. *Dictionary of terms of intercultural communication*. Moscow, Flinta: Nauka Publ., 2013. 632 p. (in Russian).
7. Tsykhun G. A. The northern fragment of the West Slavic-East Slavic contact zone. *Language space. Linguistic ties. History of words: selected works*. Minsk, 2018, pp. 175–179 (in Belarusian).
8. Aidukovich I. On some concepts of lexical contactology. *Russian language: its historical destiny and present state: II International congress of Russian language researchers, Moscow, Moscow State University, March 18–21, 2004*. Moscow, 2004, pp. 445–447 (in Russian).
9. Ајдуковић Ј. Contacteme is the basic unit of linguistic contactology. *Slavistika = Slavic studies*, 2003, no. 7, pp. 74–84 (in Serbian).
10. Mechkovskaya N. B. *General linguistics. Structural and social typology of languages*. Minsk, Amalfeya Publ., 2000. 368 p. (in Russian).
11. Yartseva V. N. (ed.). *Linguistics: big encyclopedic dictionary*. 2nd ed. Moscow, Bol'shaya Rossiiskaya Entsiklopediya Publ., 1998. 683 p. (in Russian).
12. Tsykhun G. A. Aspects of Slavic areal linguistics. *Language space. Linguistic ties. History of words: selected works*. Minsk, 2018, pp. 19–35 (in Belarusian).

13. Starichenok V. D. *Big linguistic dictionary*. Rostov-on-Don, Feniks Publ., 2008. 811 p. (in Russian).
14. Borodina M. A. (ed.). *Interaction of linguistic areas: theory, methodology and sources of research*. Leningrad, Nauka Publ., 1980. 272 p. (in Russian).
15. Abragimovich M., Voilkava Ya., Kazlouskaya-Doda Ya., Luchyts-Fedarets I., Mal'ko R., Osipchuk A., Tsykhun G. *InterSlavic isolexes in Belarusian etymological dictionaries*. Minsk, 1998. 16 p. (in Belarusian).
16. Martynov V. V. *Slavic-Germanic lexical interaction of the most ancient times: to the problem of the ancestral homeland of the Slavs*. Minsk, Publishing House Academian Sciences of the BSSR, 1963. 250 p. (in Russian).
17. Furlan M. *Novi etimološki slovar slovenskega jezika. Poskusni zvezek*. Ljubljana, Založba ZRC, 2013. 221 p. (in Slovenian). <https://doi.org/10.3986/9789612546656>
18. Martynov V. V. *Balto-Slavic-Italic isoglosses: lexical synonymy*. Minsk, Nauka i tekhnika Publ., 1978. 48 p. (in Russian).
19. Tsykhun G. A. South Slavic-East Slavic language connections. *Language space. Linguistic ties. History of words: selected works*. Minsk, 2018, pp. 74–101 (in Belarusian).
20. Snigirova N. A. *North-Eastern areal innovations in the Polish language*. Ph.D. Thesis. Minsk, 2009. 175 p. (in Belarusian).
21. Stieber Z. *Sposoby powstania słowiańskich gwar przejściowych. Świat językowy Słowian*. Warszawa, 1974, pp. 33–64 (in Polish).
22. Tsykhun G. A. Innovations of the Slavic contact zones. *Language space. Linguistic ties. History of words: selected works*. Minsk, 2018, pp. 42–46 (in Belarusian).

Информация об авторе

Снигирёва Наталья Александровна – кандидат филологических наук, доцент. Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы, Национальная академия наук Беларуси (ул. Сурганова, 1, корп. 2, 220072, Минск, Республика Беларусь). E-mail: nataliasnigirova@gmail.com

Information about the author

Natalia A. Snigirova – Ph. D. (Philol.), Associate Professor. Center for the Belarusian Culture, Language and Literature researches of the National Academy of Sciences of Belarus (1 Surganov Str., Bldg 2, Minsk 220072, Belarus). E-mail: nataliasnigirova@gmail.com